

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

ISTRAŽIVANJA U SPECIJALNOJ PEDAGOGIJI

BEOGRAD 2009.

UNIVERZITET U BEOGRADU -
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE -
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

*Istraživanja u specijalnoj
pedagogiji*

Research in Special Pedagogy

Priredio / Edited by
Prof. dr Dobrivoje Radovanović

Beograd / Belgrade
2009

EDICIJA: RADOVI I MONOGRAFIJE

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Istraživanja u specijalnoj pedagogiji

Za izdavača: Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije: Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor:

- Prof. dr Dobrivoje Radovanović
- Prof. dr Snežana Pejanović
- Prof. dr Zoran Ilić
- Prof. dr Branko Ćorić
- Prof. dr Vesna Žunić-Pavlović
- Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović
- Prof. dr Danka Radulović
- Prof. dr Aleksandar Jugović

Recenzenti:

- Dr. Pedro Rankin, School for Psychosocial Behavioural Sciences: Social Work Division North-West University (Potchefstroom Campus), South Africa
- Dr. Joe Yates, Head of Criminology, School of Social Science, Faculty of Media, Arts and Social Science, Liverpool John Moores University, Liverpool, England

Štampa:

„Planeta print“, Beograd

Tiraž:

150

Objavljivanje ove knjige je pomoglo Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj.

Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu - Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju Edicije: Radovi i monografije.

Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 14.4.2009. godine, Odlukom br. 3/54 od 23.4.2009. godine, usvojilo je recenzije rukopisa Tematskog zbornika “Istraživanja u specijalnoj pedagogiji”

ISBN 978-86-80113-83-8

**EDITION:
ARTICLES AND MONOGPRAPHS**

Publisher:

University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation

Research in Special Pedagogy

For Publisher: dr. Dobrivoje Radovanović, dean

Edition Editor: dr. Zorica Matejić-Đuričić

Editorial Board:

- dr. Dobrivoje Radovanović
- dr. Snežana Pejanović
- dr. Zoran Ilić
- dr. Branko Ćorić
- dr. Vesna Žunić-Pavlović
- dr. Vesna Nikolić-Ristanović
- dr. Danka Radulović
- dr. Aleksandar Jugović

Reviewers:

- Dr. Pedro Rankin, School for Psychosocial Behavioural Sciences: Social Work Division North-West University (Potchefstroom Campus), South Africa
- Dr. Joe Yates, Head of Criminology, School of Social Science, Faculty of Media, Arts and Social Science, Liverpool John Moores University, Liverpool, England

Printing:

„Planeta Print“, Belgrade

Circulation:

150

Publication of this Book supported by Ministry of Science and Technology Development.

Scientific Council of the Belgrade University - Faculty of Special Education and Rehabilitation made a decision 3/9 from March, 8th 2008 of issuing Edition: Articles and Monographs.

Scientific Council, Faculty of Special Education and Rehabilitation University of Belgrade, at the regular meeting held on April, 14.th 2009 the Decision N° 3/53 of April, 23th 2009, adopted a Thematic review manuscripts collection of “Research in Special Pedagogy “

ISBN 978-86-80113-83-8

TRAJNO I ADOLESCENCIJOM LIMITIRANO ANTISOCIJALNO PONAŠANJE MLADIH

Danka Radulović

Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

*U radu se kritički analiziraju osnovni postulati i empirijske provere glavnih hipoteza jedne od najuticajnijih taksonomija u području psihologije poremećaja ponašanja. Reč je o razvojnoj taksonomiji Moffittove koja je poslužila kao osnov za aktuelnu tipologiju poremećaja u ponašanju u DSM-IV, koja zastupa stanovište da se sveukupno prestupništvo može definisati dve-
ma različitim razvojnim putanjama koje vode u kriminal: Jednom vezanom za trajno, hronično, antisocijalno ponašanje i drugom vezanom za antisocijalno ponašanje limitirano na adolescenciju. Ispitivana je održivost teze o dominaciji hereditarnog udela u trajnom modelu antisocijalnog ponašanja kao i teze o predominaciji uticaja vršnjačkih grupa u adolescentnom modelu. Razmatrani su i istraživački nalazi o razlikama u pogledu obima, težine krivičnih dela i kriminalnog povrata, između dva navedena modela delinkvencije. Ukazano je na pojavu novijih empirijskih nalaza koji impliciraju postojanje još jednog oblika antisocijalnog ponašanja, koga izvorna razvojna taksonomija ne postulira. Ističe se neophodnost provere tog modela delinkvencije koji je najbliži onom koji se u kriminologiji naziva "intermitentni" oblik prestupništva. Zaključeno je da psihološki činioci, bilo da su pod većim uticajem nasleđa (kao u prvom modelu) ili pod izrazitijim uticajem sredine (u drugom modelu), imaju ključan udeo u antisocijalnom ponašanju, pa je prioritetan zadatak u prevenciji kriminala da se iz razvojne psihološke perspektive koncipiraju diferencirani strateški pristupi u području primarne, sekundarne i tercijalne prevencije, za svaki od mogućih empirijski potvrđenih trasiranih putanja u prestupništvo.*

Ključne reči: antisocijalno ponašanje, adolescentno, limitirano, dečije, trajno.

Pod pojmom *antisocijalno ponašanje* većina psihologa obično podrazumeva ozbiljnije habitualno, maladaptabilno, društveno neprihvatljivo i problematično ponašanje. Ovaj pojam u tom kontekstu, obuhvata bihevioralne modele koji uključuju direktno oštećujuće i povređujuće akte usmerene protiv drugih (Bartol, 2002). Njega treba razlikovati od pojma antisocijalni poremećaj ličnosti koji predstavlja dijagnostičku kategoriju primarno rezervisanu za odrasle koji su ispoljavali poremećaje ponašanja kao deca i/ili kao adolescenti i nastavljaju sa ozbiljnim kršenjem zakona i na odraslom uzrastu (njih od ranije znamo kao psihopate).

Kada su u pitanju antisocijalni akti koje čine maloletni delinkventi obično su to: dela protiv života i tela, protiv imovine, dela vezana za narkomaniju i za reme-

ćenje javnog reda i mira. Ali u njihovom ponašanju redovno srećemo i niz drugih predelinkventnih antisocijalnih vidova ponašanja, kao što su: kršenje propisanih socijalnih normi, nepoštovanje roditeljskih pravila i neposlušnost, bekstva od kuće i od škole, varanje, laganje isl. (Bartol,2002).

PSIHOLOŠKI POKUŠAJI IZNALAZENJA TAKSONOMIJE ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA

Naučna istraživanja antisocijalnog ponašanja uključujući i ozbiljnu maloletničku delinkvenciju, u području psihologije fokusiraju se na različite kritične tačke poremećaja u ponašanju. Otuda su i aspekti kojima se bave pojedine taksonomije poremećaja ponašanja heterogeni, iako sve one nastoje da pokriju veoma širok opseg raznovrsnih antisocijalnih manifestacija. Varijacije u taksonomijama antisocijalnog ponašanja evidentne su među različitim psihološkim pristupima, pa postoji velika verovatnoća da oni pružaju različite uvide u činioce koji su uzročno povezani sa poremećajima u ponašanju.

U direktnoj vezi sa taksonomijom je razmatranje latentnih dimenzija koje leže u osnovi maladaptabilnosti i kojima se mogu objasniti heterogene bihejvioralne manifestacije antisocijalnog ponašanja.

Taksonomska konceptualizacija poremećaja u ponašanju i izbor operacionalno definisanog konstrukta koji leži u osnovi antisocijalnog ponašanja, blisko su povezani sa pitanjem etiologije poremećaja u ponašanju.

Brojni autori dokazuju da u osnovi poremećaja u ponašanju leži psihološka predispozicija određena konceptom nazvanim „*antisocijalna sklonost*“. U vezi sa tim na sledeća pitanja u teoriji i istraživanjima valja dati odgovor: Prvo, šta čini suštinski važne etiološke činioce u formiranju dečijih karakteristika koje čine antisocijalnu sklonost; i drugo, kako razlikovati maloletnike kod kojih postoji sklonost, od onih koji se ponašaju antisocijalno, ali nemaju takvu antisocijalnu sklonost. Uz ova dva, takođe važno pitanje, naročito za prevenciju je i šta su odlučujući faktori rizika koji određuju koje će dete napraviti razvojni prelaz od antisocijalne sklonosti do antisocijalnog ponašanja s jedne strane, odnosno koji su to faktori zaštite koji pomažu da do takve progresije ne dođe, sa druge strane.

Psiholozi nude različita odgovore i objašnjenja poremećaja u ponašanju, zavisno od toga kojoj psihološkoj orijentaciji i školi pripadaju. No, svi ti različiti pristupi svakako su doprineli da se fond znanja o simptomatologiji, etiologiji i mehanizmima koji leže u osnovi antisocijalnog ponašanja bitno uveća i pruži nove smernice za istraživanja.

Jednu od takvih smernica pruža, u novije vreme široko prihvaćena razvojna teorija antisocijalnog ponašanja Moffittove koja je poslužila kao osnov za tipologiju poremećaja u ponašanju u DSM-IV (APA,1994), pa su njeni osnovni postulati i empirijske provere hipoteza detaljnije kritički elaborirani u ovom radu.

TAKSONOMIJA ZASNOVANA NA RAZVOJNOM PRISTUPU: TRAJNO I ADOLESCENCIJOM LIMITIRANO ANTISOCIJALNO PONAŠANJE

Poslednjih nekoliko dekada psihološke studije kriminala pomeraju se od prihvatanja osobina ličnosti kao glavnih determinanti kriminala i delinkventnog ponašanja, ka više interaktivnom, kognitivnom i razvojnom fokusu.

Postoji pouzdana i bogata istraživačka evidencije da ozbiljno antisocijalno ponašanje počinje u ranom detinjstvu. Istraživači su primetili razlike u impulsivnosti, socijalnim veštinama i senzitivitetu za druge, između dece koja će, u krajnjem postati ozbiljni delinkventi i onih koji neće, već tokom početnog školskog uzrasta. Čak i na ranom uzrastu, antisocijalna deca su nepopularana i isključena iz grupa vršnjaka.

Autori poput Farringtona (1987), Coie i dr. (1991), ustanovili su da je sama *agresivnost* dovoljna, kao pojedinačno najznačajniji razlog da ova deca budu odbačena od svojih vršnjaka. Oni, kao visoko agresivna i problematična grupa, ne razvijaju socijalne i interpersonalne veštine i ostaju u tom pogledu znatno ispod proseka za njihov uzrast. Ova deca ispoljavaju devijantno ponašanje i nastavljaju sa prestupništvom i u adolescenciji i u mladom odraslom dobu. Inače, oni već na ranim razredima prave probleme u školi i imaju školsko postignuće ispod svojih mogućnosti, a slab učinak im je na većini školskih zadataka (Farrington, 1987, Kelly, 1980). U istraživanjima je utvrđeno da su slab uspeh u školi, siromašan rečnik i slabo verbalno rezonovanje u značajnoj korelaciji sa njihovom docnijom delinkvencijom (Farrington, 1979).

Krađe su drugi važan prediktor delinkvencije. U stvari, u pregledu istraživačke literature, habitualne krađe o kojima svedoče roditelji i učitelji, pojavljuju se kao jedan od najsnažnijih prediktora, čak i na osnovno-školskom uzrastu. Utvrđena je i tendencija da su uz krađe, istovremeno prisutni i drugi problemi u ponašanju kao što su laganje, varanje, neiskrenost i bežanje od kuće i iz škole.

Najzad, česta neiskrenost i *laganje* pojavljuje se kao još jedan model ponašanja koji sasvim rano predviđa tendenciju ka repetitivnom prestupništvu (Farrington, 1987, Loeber & Dishion, 1983).

Istraživanja i teorijski model koji je predložila Terrie Moffit sa saradnicima (1993) ohrabрили su gledište delinkvencije kao fenomena u okviru koga se, u krajnjem pronalaze dve razvojne staze.

Na jednoj od tih staza su deca koja razvijaju hronično delinkventno trasiran životni put i kriminalno ponašanje na vrlo ranom uzrastu, već oko tri godine, pa i ranije. Moffitt dokazuje da tokom života takvi pojedinci ispoljavaju promenljive manifestacije antisocijalnog ponašanja: tuče i borbenost na uzrastu od četiri godine; krađe i neiskrenost na uzrastu od deset godina; prodaju droge i krađe kola na uzrastu od šesnaest godina; razbojništva i silovanja na uzrastu od dvadeset godina i prevare, iznude i zlostavljanje dece u tridesetim godinama. Ove pojedince Moffittova naziva *trajnim* doživotnim prestupnicima, *perzistentno kriminalnim* tokom čitavog životnog kursa. Oni od detinjstva pa nadalje, nastavljaju antisocijalnim putem u svim uslovima i u svim situacijama. Moffittova je ustanovila da mnogi od njih ispoljavaju neuropsihološke osobenosti i probleme tokom detinjstva, kao što su težak temperament, poremećaj pažnje i hiperaktivnosti, a s tim u vezi su i problemi učenja tokom čitavog školskog perioda. Manjkavosti u logič-

kom suđenju i rešavanju problema često su očigledni, tek kada dete odraste. Trajno antisocijalni mladi su generalno agresivniji i izvršavaju širi opseg violentnog kriminala tokom života. Ova kategorija pojedinaca, još u detinjstvu gubi priliku da stekne prosocijalno ponašanje i interpersonalne veštine, te su zato hendikepirani i na svakom daljem stadijumu svog razvoja. Delom i zato što doživljavaju odbacivanje i izbegavanje od strane vršnjaka, a delom zato što njihovi roditelji i oni koji o njima brinu postaju frustrirani zbog njihovog ponašanja i napuštaju ih (Coie et al, 1990, Moffitt, 1993). Ako socijalne i akademske veštine nisu razvijene tokom detinjstva, veoma je teško da se pojedinac integriše u društvo i faktički je nemoguće da docnije postane prosocijalan.

No, ipak, veliku većinu delinkvenata, kao što je dobro poznato, čine pojedinci koji počinju sa delinkvencijom u adolescenciji i prestaju sa antisocijalnim ponašanjem negde oko osamnaeste godine. Moffittova ih kategoriše kao pojedince sa antisocijalnim ponašanjem *limitiranim na adolescenciju*. U njihovoj istoriji ne nalazimo rane i perzistentne antisocijalne probleme koje pripadnici trajno adolescentne grupe manifestuju. Međutim, frekvencija njihovog antisocijalnog ponašanja, a u nekim slučajevima i nivo nasilja i prestupništva tokom tinejdžerskih godina, mogu biti još veći, nego tokom mladalaštva trajno antisocijalnih (Moffitt et al. 1996).

Dva tipa ne mogu se na uobičajen način diskriminirati na većini indikatora antisocijalnog ponašanja i problema u ponašanju u periodu adolescencije. Dakle, ni na osnovu samoizveštaja, ni na osnovu podataka dobijenih od roditelja, nastavnika ili vršnjaka, pa ni na osnovu oficijelnih zapisa. Negativne posledice njihovog neprihvatljivog ponašanja kod oba Moffittova modela su na adolescentnom uzrastu veoma slične. U oba slučaja česti su na primer, podaci o zloupotrebi supstanci, nesigurnim seksualnim odnosima i opasnoj vožnji (Moffitt, et al. 1996). To je razlog što profesionalci ne mogu lako idenitifikovati i izdiferencirati ove dve klasifikovane grupe, na primer, jednostavno na osnovu hapšenja u adolescentnom periodu ili na osnovu informacija dobijenih od strane roditelja o njihovom vladanju tokom tinejdžerskog uzrasta. Međutim, vrlo je verovatno da adolescentni čija je delinkvencija ograničena na taj životni period, tokom tinejdžerskih godina budu involvirani u prestupe koji simbolizuju privilegije namenjene odraslim i pokazuju nezavisnost od roditeljske kontrole. Nekada su njihova ponašanja koja, na primer uključuju vandalizam, zloupotrebu droga i alkohola i krađe, u stvari, rezultat bunta i imaju obeležje „statusnog“ prelaska u svet odraslih. Uz to verovatnije je da se delinkventi adolescencijom limitiranog antisocijalnog ponašanja uključuju u kriminal koji je profitabilan, ili nagrađujući, ali su oni u stanju da napuste ovakvo ponašanje, onda kada prosocijalni stil i ponašanje postaju više nagrađujući. Takvi mladi, primera radi, ne napuštaju školu, nego studiraju, zapošljavaju se i ulaze u relacije sa prosocijalnim osobama. Adolescentni delinkventi brzo nauče da će dugoročno izgubiti ako nastave sa prestupništvom u odraslom dobu. Tokom detinjstva oni, nasuprot deci sa trajnim antisocijalnim kursem ponašanja, nauče da se uklope u društveni milje i imaju razumevanja za druge. Takođe, stiču i zadovoljavajući repertoar akademskih, socijalnih i interpersonalnih veština koje im omogućavaju da se razvijaju u socijalno poželjnom pravcu. Stoga im njihove razvojne direkcije i lične dispozicije dozvoljavaju testiranje konstruk-

tivnih opcija i ispitivanje novih društveno perspektivnih izbora, a tu pogodnost nemaju mladi sa trajnim antisocijalnim ponašanjem.

Prikaz trajnog i adolescencijom limitiranog antisocijalnog ponašanja

	<i>Trajno antisocijalno ponašanje</i>	<i>Adolescencijom limitirano antisocijalno ponašanje</i>
<i>Početak antisoc.ponašanja</i>	vrlo rano (i pre 3 god)	docniji početak (obično tokom rane adolescencije)
<i>Kriminalno ponašanje</i>	nastavlja se kroz čitav život	obično prestaje tokom ili nakon adolescencije
<i>Tipovi kriminalnog ponašanja</i>	kriminalna raznovrsnost, širok asortiman krivičnih dela	raznovrsna krivična dela ograničena na adolescenciju
<i>Razvojna pozadina</i>	otežana socijalizacija, česti neuropsihološki problemi, ADHD i poremećaj u ponašanju	uobičajen, normalan psihosocijalni razvoj, bez neuropsiholoških problema
<i>Akadske veštine</i>	obično ispod prosečne	obično prosečne ili iznad proseka
<i>Interpersonalne i socijalne veštine</i>	obično ispod proseka	obično prosečne ili iznad proseka

Još jedan primer taksonomije iz razvojne perspektive može se naći u studiji Nagina i Landa (1993). Ovi istraživači su identifikovali četiri razvojne staze kod britanskih dečaka: jednu su činili dečaci koji nikad nisu bili osuđeni, drugu su činili dečaci sa adolescencijom limitiranim antisocijalnim ponašanjem, treću hronično, visoko antisocijalni i četvrtu nisko antisocijalni. Za maloletnike iz druge kategorije, karakteristične po razvojnoj stazi sa antisocijalnim ponašanjem ograničenim na adolescenciju, tipičan model je da su sa prestupima počinjali kasno, doživljavali su maksimum delinkventnog vladanja na uzrastu od 16 god., a onda je njihova kriminalna delatnost osetno opadala, da bi se u potpunosti izgubila (došla do nule) oko osamnaeste godine. Pripadnici grupe visokog nivoa antisocijalnog ponašanja pokazivali su rane i česte forme delinkvencije koja se nastavljala i u adolescenciji, a njene visoke stope su se zadržale i u odraslom dobu.

POREKLO PERZISTENTNOG ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA

Prema teoriji Moffittove, kod prototipa trajnog antisocijalnog ponašanja srećemo rizik koji se pojavljuje u vezi sa naslednim i stečenim neuropsihološkim varijacijama, inicijalno manifestovanim kao: suptilni kognitivni deficiti, težak temperament ili hiperaktivnost. Pored njih tu su i sredinski faktori, poput: neadekvatnog roditeljstva, prekinutih ili ometenih porodičnih veza i siromaštva. Domen sredinskog rizika, prevazilazi porodicu na dečijem uzrastu, pa uključuje i slabe relacije sa vršnjacima i učiteljima. Pogodnosti da se nauče socijalne veštine su izgubljene. Tokom prve dve dekade razvoja razmena između pojedinca i okoline postepeno formira poremećaj ličnosti sa istaknutim karakteristikama kao što su fizička agresivnost i antisocijalno ponašanje koje traje u kontinuitetu. Teorija predviđa da se antisocijalno ponašanje infiltrira u veći broj područja kao što su problemi sa zapošljavanjem, viktimizacija partnera i dece, ponavljanje ne-

zakonitih aktivnosti i sl. Ova infiltracija je takve prirode da se gubi mogućnost popravke.

Hipoteza o poreklu perzistentnog tipa specifikuje da prediktori trajnog antisocijalnog ponašanja uključuju: "zdravlje, pol, temperament, kognitivne sposobnosti, školsko postignuće, osobine ličnosti, mentalne poremećaje (npr. hiperaktivnosti), porodične veze, roditeljsku praksu podizanja dece, devijacije roditelja i srodnika, socioekonomski status .

Proveru ovih teorijskih postavki Moffittova je sa saradnicima izvela u 30-godišnjoj longitudinalnoj studiji poznatoj kao Dunedin multidisciplinarna zdravstvena i razvojna studija. Uzorak je činilo 1000 novorođenčadi sa Novog Zelanda (Moffitt et al,2001). Testirani su prediktori na ispitivanoj deci, merenjima između njihove 3. i 13. godine. Operacionalizacija dva prototipa razvoja antisocijalnog ponašanja obezbeđena je kombinacijom različitih pristupa kliničkih i statističkih, kategorijalnih i dimenzionalnih. Studije su pokazale da je staza perzistentno antisocijalnih diferencijalno predvidela individualne faktore rizika, uključujući: podkontrolisan temperament (meren na uzrastu od 3 god.od strane posmatrača), niske intelektualne sposobnosti, teškoće u čitanju, niske skorove na neuropsihološkim testovima i testovima memorije, hiperaktivnost i usporen srčani ritam (Jeglum-Bartusch et. al,1997, Moffitt, 1990, Moffitt, Caspri, 2001). Trajni kurs antisocijalnog ponašanja, takođe su dobro predviđali faktori rizika: vezani za roditelje uključujući: nekonzistentu disciplinu, samohrane roditelje i jednog roditelja u tinejdžerskom periodu, majke slabog mentalnog zdravlja koje su bile grube ili su zlostavljale ili zanemarivale decu; kao i previše porodičnih konflikata, mnogo promena primarnih hranitelja, nizak socioekonomski status i odbacivanje od strane vršnjaka u školi. Nasuprot trajno antisocijalnom modelu, adolescencijom limitirana razvojna staza ima tendenciju da pokazuje pozadinu koja je normativna ili čak bolja nego što je slučaj za prosečnim detetom iz uzorka Dunedin studija (Moffitt& Caspi,12001).

Nalaze longitudinalne studije Moffittove, o diferencijalnom neurorazvojnim i porodičnim korelatima rizika za dečji, naspram adolescentskog tipa, podržali su i nalazi drugih istraživanja, bilo onih koji su testirali taksonomiju ili obavljenih nezavisno od ovog modela . Npr. predikcije Moffittove o tome da interakcija hiperaktivnosti i slabih roditeljskih veština rezultuje trajnim antisocijalnim ponašanjem koje od ranog modela eskalira u delinkvenciju, potvrdili su između, ostalog Patterson, i drugi (2000).

DA LI NASLEĐE IMA VEĆI ZNAČAJ KOD PERZISTETNOG TIP ANTISOCIJALNIH, NEGO KOD ADOLECENTNIH DELINKVENATA?

Nekoliko istraživača, među kojima su i Dilal i Gotesman (1989), ustanovili su da je kriminal odraslih u većoj korelaciji sa naslednim činiocima, nego što je to slučaj sa maloletničkom delikvencijom. Zaključci doneti na osnovu njihovog pregleda kompletne dotadašnje empirijske građe u ovoj oblasti do 1989, počivaju na genetskim studijama antisocijalnog ponašanja koje su se bavile maloletničkom delikvencijom, a sastojale su se od 175 parova blizanaca. Pri tom se kao mera antisocijalnog ponasanja uzimala pravosnažna presuda, sto je bio veoma redak

ishod za protivzakonito ponašanje maloletnika. Zato su rezultati donekle zamaglili pravu sliku o ulozi nasleđa u maloletničkoj delinkvenciji.

Od tada je, veliki broj bolje organizovanih genetskih studija prestupničkog ponašanja pružilo jasne dokaze da je i antisocijalno ponašanje kod maloletnika povezano sa nasleđem. Među ovim studijama, tri grupe pokazuju da perzistentno antisocijalno ponašanje ima snažnije nasledno poreklo od antisocijalnog ponašanja koje je ograničeno na adolescenciju.

Prva grupa studija usvojila je bihevioralni, odnosno fenotipski pristup, identifikujući podtipove na osnovu skala agresivnosti i delikvencije utvrđene uz pomoć Čekliste dečijeg ponašanja (Child Behavior Checklist-CBCL, Achenbach, 1985).

Skala agresivnosti ispituje vidove agresivnosti za koje se veruje da su povezani sa perzistentnim prototipom, budući da ispituje antisocijalnu licnost i fizičko nasilje, a njeni rezultati su stabilni tokom razvoja; Dok je skala delikvencije povezana sa onim prototipom antisocijalnog ponašanja koji je ograničen na adolescenciju; Ispituje kršenje pravila i normi ponašanja (a njeni prosečni rezultati neravnomerno rastu tokom adolescencije (Stamger et. al, 1997)). Zapravo, i perzistentno, tj. "dozivotno" antisocijalni i oni čije je delinkventno ponašanje ograničeno samo na adolescenciju, uključuju se u razne vrste socijalno neprihvatljivog ponašanja na skali delikvencije; Ipak, oni čije je maladaptabilno ponašanje ograničeno na adolescenciju relativno su brojniji i kada bi imali manje genetskog rizika, očekivalo bi se da skala delikvencije da niske procene o naslednosti. Studije blizanaca i studije usvojene dece u kojima su korišćene ove skale ustanovile su značajno viši stepen naslednosti za agresivnost (oko 60%), a nešto manji za delikvenciju (oko 30-40%), dok je zajedničko okruženje bilo važno samo za skalu delikvencije (takodje, oko 30-40%) (npr. Deater-Deckard and Plomin, 1999; Edelbrock, et.al, 1995; Eley, et. al 1999). Doduše, ima i istraživanja u kojima nije potvrđen ovakav obrazac (Schmitz, et al, 1995).

Druga grupa studija koja je proveravala tezu o dva tipa antisocijalnog ponašanja polazi od *razvojnog pristupa*. U okviru ove grupe, trajno antisocijalno ponašanje je definisano na osnovu njegovog porekla u preadolescentom periodu ili na početku adolescencije i nastavljanja u zreloom dobu, za razliku od antisocijalnog ponašanja ograničenog na adolescentski period koje, kako mu ime govori traje samo u periodu adolescencije. Studija Lyonsa (1995), pokazala je da je antisocijalno ponašanje koje se iz doba adolescencije nastavlja u zreloom dobu, u značajno većoj meri nasledno od onog antisocijalnog ponašanja koje se javlja samo u adolescenciji. Ovakav nalaz je docnije potvrđen u istraživanju Jacobsona, i dr. (2005.). Ta studija je proučavala početak antisocijalnog ponašanja, pre i tokom adolescencije i otkrila je da je rano antisocijalno ponašanje bilo značajno povezano sa porodičnim činiocima, kao i da je u značajno većoj meri nasledno, za razliku od antisocijalnog ponašanja koje počinje u adolescenciji, koje nije povezano sa porodicom i na koje znatno utiče zajedničko okruženje (Taylor, 2000). U istraživanju sprovedenom u Švedskoj na 1000 parova blizanaca u vreme kada su oni imali 8-9 godina, a potom ponovljenom kada su imali 13-14 godina (Elley, et al. 1999), proučavalo se kako genetika i okruženje uticu na pojavu agresivnosti i delikvencije. Na kontinuitet maladaptabilnog ponašanja od perioda detinjstva do perioda adolescencije na skali agresivnosti i na listi dečjeg ponašanja (CBCL) uveliko su uticali genetski faktori, dok su na kontinuitet na skali delikvencije uticali

i zajedničko okruženje i genetski faktori. U ovoj longitudinalnoj studiji došlo se do zaključka da je agresivnost trajna nasledna crta, dok na delikvenciju više utiče okruženje, te ona, tokom vremena, pokazuje sve manje genetske stabilnosti.

Treću grupu studija reprezentuje nekoliko istraživanja izvršenih na blizanaca na najranijim uzrastima. Arsenolt i dr. (2000) su u svom istraživanju otkrili da je u 82% slučajeva nasleđe u osnovi antisocijalnog ponašanja među petogodišnjacima. Dion, i dr. (2003) su ustanovili da su nasledni činioci u 58% slučajeva odgovorni za agresivnost među osamnaestomesečnom decom. Van Den Ord, i dr. (1996) su došli do zaključka da su hereditarni činioci odgovorni za veći stepen agresivnosti među trogodišnjacima u 69% slučajeva. I Van Der Valk, i dr. (1998) takođe, pronalaze da je nasleđe povezano sa ispoljavanjem negativnih osećanja kod dečaka od dve-tri godine u 50% slučajeva, a kod devojčica istog uzrasta u 75% slučajeva. Ove visoke procene, čak i za decu na tako malom uzrastu, u suprotnosti su sa nekim drugim analizama i procenama, između ostalog i sa relativno skorijom meta-analizom Rhee i dr. (2002) koja je došla do zaključka da je nasleđe, u ne više od 40% slučajeva, povezano sa antisocijalnim ponašanjem među adolescentima i odraslima.

Dakle, u sve ove tri grupe studija polazi se od premise da su za obrazac antisocijalnog ponašanja koji se javlja rano u životu i koji se nastavlja u zrelom dobu, karakteristični agresivna ličnost i sklonost ka fizickoj agresiji. U svima njima je potvrđeno da je ovaj model značajno više povezan sa nasleđem, nego što je prolazna delikvencija koja se i javlja kasnije u životu (najčešće u delinkvenciji).

Ali dalja istraživanja su neophodna jer prema taksonomskoj teoriji, genetska komponenta variranja vezana za pojavu ranog antisocijalnog ponašanja mora da obuhvati ne samo direktne uticaje gena, već i efekte korelacije između genetske osetljivosti i rizicnog okruženja, kao i njihove međusobne interakcije. Zato i do danas nedostaju istraživanja u kojima bi se ispitali svi ovi elementi. Pored toga, bilo bi korisno da se ustanovi genetska struktura, ali i komponente okruženja u kontekstu individualnih razlika i odvojenih putanja antisocijalnog ponašanja, a uz to i njihovo praćenje tokom vremena. Takve putanje mogle bi se dobiti u longitudinalnim studijama blizanaca, tako što bi se primenile različite neparametarske tehnike na ponovljenim merenjima antisocijalnog ponašanja. Prikaz ovih modela može se videti kod Nagina, (1995) i Roedera, (1999). Tek tad bi se mogla proveriti Moffittova razvojna tipologija koja predviđa da kod identičnih blizanaca antisocijalno ponašanje počinje u detinjstvu i traje celog života, dok je kod fraternalnih blizanaca koji su inače, manje slični početak delinkvencije u adolescentnom periodu.

ŠTA KAŽU ISTRAŽIVANJA: DA LI SU DVE GRUPE DOVOLJNE?

Izvorna teorijska taksonomija Moffittove polazi od teze da su dva prototipa protivzakonitog ponašanja, perzistentno "doživotno" i ono ograničeno na adolescenciju, odgovorna za većinu antisocijalnog ponašanja u svetu, pa stoga jedino oni i zaslužuju pažnju teoretičara i istraživanja. Međutim, istraživači su, testirajući ovu tezu i ispitujući prisustvo ova dva tipa među prestupnicima, otkrili i treći tip koji im se stalno javljao u longitudinalnim studijama. Ovi prestupnici su ozančeni kao „blaži hronični prestupnici“, zato što konstanto čine blaže prekrša-

je, od detinjstva do adolescencije (Fergusson, 2000) ili od adolescencije do zrelog doba (D'Unger, et. al 1998; Nagin 1995).

Moffittova je sa saradnicima na uzorku muškaraca u Dunedin studiji identifikovala malu grupu onih koji su tokom detinjstva ispoljili ekstremne, sveobuhvatne i trajne poremećaje u ponašanju, ali koji su, što je bilo iznenađujuće, tokom adolescencije bili involvirani samo u blage ili umerene forme delikvencije. U svakom slučaju, ne tako ozbiljne da budu svrstani u grupu perzistentnih prestupnika (Moffitt, et al 1996). Kao i perzistentni prestupnici, oni su imali izuzetno težak temperament već i u vreme kada su imali tri godine (Moffitt, 1996). U docnijim analizama nađeno je da su pretrpeli traume i porodične nesreće u detinjstvu i da su imali nisku inteligenciju. Ova grupa iznenadila je zagovornike teorije o dva razvojna modela antisocijalnog ponašanja i predstavljala je problem za teoriju. Teorija je naime, tvrdila da se rani početak lanca kumulativnih interakcija između agresivnosti te dece i rizičnog okruženja produžava i čini sve ozbiljnijim njihov poremećaj u ponašanju. Na osnovu toga zagovornici ove taksonomije predvideli su da su takozvani "lažni pozitivni subjekti", koji ispunjavaju kriterijume za trajno i sveobuhvatno antisocijalno detinjstvo, a ipak se rehabilituju (tj. napuste delikvenciju) posle puberteta, izuzetno retki (Moffitt, 1993). Kada su u docnijim istraživanjima i sami autori teorije otkrili ovu grupu, optimistično su je nazvali „popravljivom grupom“ (Moffitt, 1996). Međutim, proučavajući je nisu naišli na očekivane faktore zaštite. Pošto su ih i otkrića u drugim istraživanjima uverila da postoje prestupnici blažeg stepena s obzirom na hronicitet, nastavili su da posmatraju tu, kako su je nazvali „popravljivu grupu“, dok njeni članovi nisu napunili 26 godina. Tada su otkrili da je njihov pojam „popravljivo“ potpuno pogrešan u označavanju date kategorije prestupnika. Jer se način njihovog kriminalnog ponašanja tokom vremena poklopio sa načinom koji kriminolozi nazivaju "intermitentno prestupništvo". Pojam „prestupništva sa prekidima“, odnosno "prestupništva, s vremena na vreme", odnosi se na situacije kada prestupnici ne budu osudjivani neko vreme, a onda se ponovo pojave na sudu (Laub i Sampson, 2001). Ovaj oblik perzistentnog prestupništva članova Dunedin uzorka pokazuje veliku sličnost sa tzv. „hroničnim prestupnicima koji čine lakše prekršaje“ koji su ranije identifikovani pri analizi antisocijalne putanje u jednoj britanskoj studiji (Nagina i Landa, 1993).

Polazeći od pretpostavke da se istinski oporavak od teških poremećaja ponašanja u detinjstvu i njihov docniji potpuni nestanak jako retko dešava, u teoriji razvojne taksonomije se tvrdilo da tinejdžeri koji su, iako rani delinkventi docnije manje uključeni u delikventno ponašanje, nego što je to teorija predviđala, mogu imati osobine ličnosti koje ih čine odbojnim, nepristupačnim, te će zbog tih ličnih karakteristika delovati odbojno na vršnjake koji ih isključuju iz svojih redova u kojima je delikvencija najzastupljenija. U skladu sa ovom pretpostavkom, pripadnici grupe blagih hroničnih prestupnika, nasuprot drugim mladićima iz grupe, bili su često društveno izolovani; imali su problema pri sklapanju prijateljstava, niko od njih se nije oženio, nekolicina je zadržala svoje poslove, a mnogi su imali dijagnozu agorafobije i/ili socifobije. Skoro svi sociofobičari ispunjavaju kriterijume za dijagnostiku povučenog, zavisnog i/ili schizoidnog poremećaja ličnosti (Alnaes i Torgersen, 1988). Pretpostavljalo se da je izolovanost ljudi iz ove grupe oblik ispoljavanja njihovog poremećaja ličnosti. Čak jednoj trećini iz

te kategorije, mogla se dijagnostifikovati depresija. Njihovi profili ličnosti pokazivali su visok stepen neuroticizma, a izvestioci su ih ocenili kao najdepresivnije, najanksioznije ljude u grupi. Ovaj obrazac, po kome se prvobitno antisocijalni dečaci razvijaju u depresivne, anksiozne i društveno izolovane ljude, ima veliku sličnost sa otkrićem do kog se doslo u britanskim longitudinalnim studijama, u kojima su posmatrani uzorak činili pojedinci muškog pola, uzrasta od 8 do 32 godine. U tom istraživanju, takođe, rizični antisocijalni dečaci koji su postali „lažni pozitivni“ odrasli (počinili su manje krivičnih dela nego što je predviđeno), imali su malo, ili uopšte nisu imali prijatelja, radili su slabo plaćene poslove, živeli u prljavim kućama, a u zdravstvenim kartonima su bili opisani kao povučeni, uznemireni, obsesivni, nervozni ili boljažljivi (Farrington, et al, 1988).

Robinsonova (1966) longitudinalna studija je često citirana, preciznije onaj njen deo koji govori da jedna polovina svih dečaka koji imaju problematično ponašanje ne odraste u antisocijalnu ličnost. Ovakvi citati podrazumevaju da su problemi sa poremećajem u ponašanju u detinjstvu potpuno rešivi i da ne treba da budu razlog zabrinutosti, što nije uvek slučaj. Naime, manje je citirano Robinsonovo (1966) otkriće da problematični dečaci koji ne razviju antisocijalnu ličnost, generalno prolaze kroz druge vidove neprilagođenosti kada odrastu. Samo 15% od 87 dečaka iz Dunedin studije sa problematičnim ponašanjem (odnosno, 47 u perzistentno delinkventnoj grupi i 40 u grupi hroničnih prestupnika sa lakim prekršajima) se potpuno oporavilo i izbeglo sve probleme adaptacije do 26. godine. Posmatrani zajedno, nalaz Dunedin studije i proučavanja Farringtona i Robinsa slažu se sa prvobitnom tvrdnjom taksonomske teorije da je antisocijalno ponašanje koje počinje u detinjstvu praktično, uvek znak lošeg prilagođavanja u zrelom dobu.

Nekoliko docnijih studija je otkrilo da postoji kategorija prestupnika sa nižim nivoom hroniciteta, ali se samo par istraživača bavilo ispitivanjem karakteristike ličnosti ovakvih prestupnika. Reč je, po svoj prilici, o zaista, izrazito povučenim, zavisnim, shizoidnim osobama sa poremećajem ličnosti i niskom inteligencijom. Ali ovi rezultati nisu docnije testirani da bi se videlo da li oni ostaju takvi i u zrelom dobu. Zato je veoma važno da se u daljim studijama ustanovi da li ova grupa kontinuirano pokazuje znake psihopatologije, jer bi se tako proverila tvrdnja teorije da je ozbiljno antisocijalno ponašanje sa početkom u detinjstvu, pouzdan signal dugoročnog procesa neprilagođenosti.

ŠTA JE U POZADINI ADOLESCENCIJOM LIMITIRANE DELINKVENCije?

Prvobitna teorija Moffittove je tvrdila da individualne razlike mogu imati malu ili beznačajnu ulogu u predviđanju kratkotrajnih prestupničkih karijera adolescenata. Nasuprot tome, najbolji prediktori prestupništva adolescenata po ovoj koncepciji trebalo bi da budu delikvencija vršnjaka, stavovi prema adolescenciji i prema zrelom dobu koji su odraz razlika u zrelosti (kao što je želja za nezavisnošću), društveni i istorijski kontekst koji utiče na adolescenciju, kao i godine starosti (Moffitt, 1993).

Većina istraživanja u cilju verifikacije ove taksonomije do danas, okrenuta je ispitivanjima hipoteze o etiologiji perzistentnih prestupnika. Nažalost, adolescentni delinkventi su postavljeni u istu ravan sa trajnim prestupnicima i to samo kao

njima suprotna grupa. Zbog toga originalna hipoteza koju zastupaju zagovornici teorije o različitoj etiologiji prestupništva koje počinje u adolescentskom periodu nije privukla pažnju većeg broja istraživača. Mada su maloletni prestupnici prilično brojna grupacija u kriminalu, a i njihove antisocijalne aktivnosti nisu ni malo naivne, te zaslužuju ozbiljnije proučavanje.

Agilar (2000) je u svom radu otkrio da su maloletni delikventi preživeli traume tokom razvoja, što je snažilo prikrivene simptome i doprinosilo percepciji stresa na uzrastu od 16 godina. To se poklapa sa tvrdnjom taksonomije da ovi adolescenti prođu kroz psihološke probleme i dožive ozbiljne psihološke smetnje i traume tokom perioda sazrevanja. U jednoj studiji zabrinutost adolescenata da će ispasti nezreli, povećala je verovatnoću da će se kod njih u ponašanju pojaviti delikvencija (Zebrowitz, et al, 1998). Istraživanje razvoja pokazuje da kada prosečni mladi ljudi zakorače u adolescenciju, oni počnu manje da cene dobre učenike, a tada počnu više da se dive agresivnim, antisocijalnim vršnjacima (Bukowski, et. al, 2000; Luthar i MecMahon, 1996). Tokom adolescencije, tinejdžeri koji pridaju veliku važnost prilagođavanju pravilima odraslih, postanu nepopularni među vršnjacima (Allen, et al, 1989). Nalazi Dunedin studije dokazuju da je adolescencijom limitirano antisocijalno ponašanje, kada se uporedi sa perzistentnim antisocijalnim stazom, više povezano sa delikventnim vršnjacima (Jeglum-Bartusch, 1997; Moffitt i Caspi, 2001). Takođe je dokazano da porast svesti tinejdžera o delikvenciji vršnjaka, prethodi, pa čak i predviđa početak njihove sopstvene delinkvencije (Caspi, et al 1993). I druge studije su pokazale snažan uticaj delinkvencije vršnjaka na neprilagođeno ponašanje adolescenata. Takav da postoji direktna veza sa porastom onih oblika delikventnog ponašanja koji počinju u periodu adolescencije (Simons, et al, 1994; Vitaro, et al, 1997). Ove studije govore i to da ako antisocijalno ponašanje počne u ranijem periodu, smer uticaja se okreće: detetovo rano antisocijalno ponašanje izaziva porast broja vršnjaka delikvenata koji se, selektivno, u periodu adolescencije udružuju sa njim. Jedna etnografska studija je ilustrovala kako maturacioni "skok" objašnjava *kortteliralli* alkoholičarsku kulturu uličnih trka kod mladih, koja je zastupljena na ulicama Finske (Vaaranen, 2001).

Najdirektniji test adolescencijom limitirane etiološke hipoteze sproveden je na 2000 mladića tokom istraživanja pod nazivom „mladost u prelaznom periodu“ (Piquero i Brezina, 2001).¹ Studija je testirala hipotezu da je želja mladih za autonomijom povezana sa adolescentnim modelom prestupništva. Rezultati su pokazali da su, kao što je i predviđeno, prestupi koje počinju maloletni delikventi, prevashodno povezani sa njihovim za ovaj uzrast karakterističnim buntovništvom (da oni u suštini nisu fizički agresivni). Preciznije interakcijom faktora sazrevanja i vršnjački nametnute želje za nezavisnošću.

Važno je napomenuti da se nekada i alternativno mora uzeti u obzir delikvencija koja se pojavljuje na kasnijem uzrastu. Tako, Paterson i Jorger (1997) ističu značaj modela ucenja u kojima opadanje roditeljskog nadzora u vreme kada deca postanu adolescenti dovodi do toga da oni kao adolescenti počnu da prave prekršaje. Nalazi istraživanja Moffittove pokazuju da, iako je nadzor roditelja negativno povezan sa početkom delikvencije mladih, smer uzroka i posledice autorima

---

¹ Ova studija je u naučnu literaturu uvedena na neuobičajen način, stihovima rokera, Alis Kupera koji ukazuju na neizvesnost puta ka zrelosti: „Nalazim se na sredini, bez ikakvog plana, dečak sam i čovek sam“.

nije bio jasan (Moffitt, 1993). Longitudinalna studija na uzorku od 1000 švedskih četrnaestogodišnjaka i njihovih roditelja ustanovila je da je ovakva interpretacija ispravna (Kerr i Stattin, 2000). Adolescenti su aktivno kontrolisali pristup roditelja informacijama o njihovom ponašanju, a deca koja su imala devijantno ponašanje umanjivala su i ograničavala mogućnost svojim roditeljima da ih kontrolišu. Studije su pokazale, ne samo da naponi roditelja da vrše nadzor nad svojom decom na ovom uzrastu nisu bili tako uspešni, nego da, šta više, mogu imati suprotan efekat, ako deca osete da ih neko kontrolise.

Jasno je da nema dovoljno istraživanja koja ispituju da li mere razlika u nivou zrelosti i to i intelektualne, i emocionalne i socijalne, kao ni razlika u stepenu društvenog imitiranja, mogu biti odgovorne za maloletničku delikvenciju adolescenata. Kratkotrajne longitudinalne studije o maloletnicima mogu razjasniti da li je razvojni porast stavova kojima se odbacuje zavisnost i detinjstvo, a favorizuje nezavisnost odraslih, povezan sa sve većim interesovanjem i odobravanjem nedozvoljenih aktivnosti. Štaviše, postoje zanimljivi istraživački rezultati da su trajno antisocijalne osobe odbačene od strane vršnjaka u detinjstvu, ali i da one kasnije, u fazi adolescencije, postanu omiljenije među adolescentnim vršnjacima. Teorija imitacije tj. društvenog oponašanja, predviđa ovakvu promenu, ali je potrebno još puno longitudinalnih istraživanja koja prate individualne promene društvenog položaja, da bi se ona u potpunosti razumela. Konačno, nedostaju istorijski i antropološki radovi, da bismo bili sigurni da li su različita vremena i kulture sa niskim nivoom delikvencije, istovremeno ona u kojima su precizno razdvojeni prelazak iz dečije zavisnosti u prava i odgovornosti odraslog sveta.

KO SU APSTINENTI OD DELIKVENCije U ADOLESCENCIJI?

Ako je, kao što Moffittova teorija kaže, maloletnička delikvencija povezana sa normativnim razvojnim, čak i adaptivnim društvenim ponašanjem, onda postojanje tinejdžera koji ne čine prestupe i nisu delikventi traži objašnjenje. Izvorna taksonomija zasnovana na teoriji o dva antisocijalna puta, pretpostavlja da je malo onih tinejdžera koji se ne ponašaju antisocijalno i da oni mora da imaju ili strukturalne barijere koje ih sprečavaju da nauče nešto o delikvenciji, ili je razlog tome razlika u njihovoj zrelosti u odnosu na vršnjake (koju oni postižu ranije zbog toga što rano usvajaju uloge odraslih), ili su u pitanju lične karakteristike zbog kojih nisu interesantni ostalim vršnjacima, što dovodi do toga da budu isključeni iz društvenih grupnih aktivnosti tinejdžera (Moffitt, 1993). Drugim rečima, ako prosečni tinejdžeri počnu da se ponašaju delikventno, onda tinejdžeri koji ne prihvataju delikvenciju moraju biti posebni.

U skladu sa predviđanjem o retkosti, u Moffittovoj studiji u Dunedin uzorku bio je uključen samo mali broj mladića koji su izbegavali, praktično bilo kakvu vrstu antisocijalnog ponašanja tokom detinjstva i adolescencije (Moffitt, 1996). Kada su imali 18 godina, oni su opisali sebe kao izuzetno kontrolisane, plašljive, rezervisane u odnosima sa drugima. Portretisani su kao stidljive, društveno neveste osobe, koje su kasnije stupale u seksualne relacije (bili su nevini na uzrastu od 18 godina). Apstinenti u uzorku iz Dunedin studija odgovaraju profilu kojim su Šedler i Blok (1990) opisali kategoriju mladih koja se suzdržavala od isprobavanja droge u periodu kada je to bilo normativ; kontrolisali su svoje ponašanje, nisu

bili znatiželjni, nisu bili aktivni, nisu voleli da eksperimentišu i nedostajale su im društvene veštine. Apsitinenti u Dunedin studijama bili su neobično dobri studenti koji su odgovarali profilu submisivnih, uspešnih studenata koji tokom adolescencije mogu postati nepopularni kod svojih vršnjaka (Allen, 1989; Bukowski 2000). Posmatranje ovih pojedinaca do njihove 26. godine potvrđuje da oni nisu postali tzv. "kasni prestupnici" (Moffitt, et al. 2002). Iako je njihovo ponašanje u tinejdžerskim godinama bile zabrinjavajuće, oni su postali uspešni i socijalizovani u zreloom dobu. Kao odrasli, zadržali su odlike suzdržane ličnosti, skoro da nisu imali neki kriminalni akt, ni prekršaj ili mentalni poremećaj, a postojala je i visoka verovatnoća da će se oženiti. Doduše, odlagali su dobijanje dece (što je poželjna strategija za generaciju kojoj je potrebno produženo obrazovanje da bi uspela u životu), postojala je značajna verovatnoća da budu fakultetski obrazovani, imali su dobre poslove i bili su optimisti po pitanju sopstvene budućnosti.

Koliko znamo, istorije razvoja adolescenata koji su apstinenti od delikvencije, osim rada Šedlera i Bloka iz 1990. godine, nisu ispitivane u drugim studijama, pa shvatanje da su ovi apstinetni introvertni kao tinejdžeri još treba da se prover i potvrdi da bi se moglo smatrati pravilnošću. Sociometrijske studije adolescenata mogu biti od koristi da bi se ustanovilo da li je apstinencija od delikvencije, zapravo povezana sa neomiljenošću i društvenom izolovanošću. Dalje proučavanje apstinenta je od kritične važnosti za proveru, prilično diskutabilne teze od koje se polazi u elaboriranoj taksonomiji, da je maloletnička delikvencija, u suštini normativno, adaptivno ponašanje prosečnih mladih ljudi.

DA LI PERZISTENTNI I ADOLESCENCIJOM OGRANIČENI DELINKVENTI RAZVIJAJU RAZLIČITE STRUKTURE LIČNOSTI?

Taksonomija Moffittove polazi od hipoteze o razvoju antisocijalne ličnosti kod perzistentnih delinkvenata koji onda doživotno ostaju prestupnici. Antisocijalna ličnost se, po ovoj autorki polako i podmuklo formira tokom godina, a akumulirane negativne posledice mladalačkih problema po razvoj ličnosti smanjuju mogućnost promene. U cilju razumevanja nastanka antisocijalnog ponašanja po Moffitovoj se mora uzeti u obzir proces složenih interakcija pojedinca i okoline, a hipotezu o tome da će nakon određenih godina, sama ličnost biti dobar prediktor antisocijalnih ishoda u odraslom dobu autorka je proveravala u njoj tridesetogodišnjoj studiji (Moffitt, 1993).

Segmenti Dunedin studije kojima su proučavane karakteristike ličnosti adolescenata ispitanih u njihovoj 18-oj godini, pokazuju da je perzistentno antisocijalni životni kurs diferencijalno povezan sa slabim vezama sa porodicom i sa psihopatskim osobinama ličnosti, kao što su: otuđenje, neosetljivost i impulsivnost. Nasuprot tome, model ponašanja kod adolescentno antisocijalnih, u 18-oj godini je diferencijalno povezan sa tendencijom da podržavaju nekonvencionalne vrednosti i sa osobinama ličnosti koje Moffittova naziva „socijalna sposobnost“ (Moffitt i dr., 1996). U njoj longitudinalnoj studiji su procenjivane osobine ličnosti mladih i 10 godina kasnije tj. na uzrastu od 26 godina. Ovoga puta korišćeni su, ne samo samoizveštaji, već i izveštaji osoba koje su dobro poznavale učesnike Dunedin studije (Moffitt i dr., 2002). Nalazi samoizveštaja i izveštaja drugih osoba bili su u saglasnosti i ukazivali su da perzistentno antisocijalni muškarci, imaju

viši stepen negativne emocionalnosti (reagovali su na stres, bili su otuđeni i agresivni) i manji stepen saradljivosti sa drugima (ispoljavali su manje bliskosti, u suštini su bili nedruštveni, iako su uspešno uspostavljali površne kontakte, bili su značajno su neosetljiviji) u poređenju sa muškaracima čije je antisocijalno ponašanje bilo adolescencijom-limitirano. Perzistentno antisocijalni momci iz uzorka Moffittove (1993) nisu bili značajno više impulsivni u odnosu na adolescentni tip. A što je zanimljivo impulsivnost je bila na uzrastu od 26 godina više izražena kod adolescencijom-ograničenih muškaraca. Iz ovih Moffittovinih ponovljenih procena Dunedinovog uzorka, proizlazi da razvojni put koji vodi do antisocijalne strukture ličnosti sasvim odgovara onom nađenom u proučavanjima strukture ličnosti psihopata: agresivnih, otuđenih, neosetljivih pojedinaca (Radulović, 2006). Nasuprot tome, na adolescenciju ograničeni delinkventni mladići su nekonvencionalni, cene spontanost i uzbuđenje.

U jednoj drugoj studiji je šezdesetih godina prošlog veka na 4000 maloletnih zatvorenika u Kaliforniji primenjen kalifornijski test ličnosti i ponovljen je dvadeset godina kasnije, tj. osamdesetih godina prošlog veka (prema Moffitt, 1993). Taksonomski komparabilne grupe definisane su kao rani delinkventi i kasni delinkventi i kao hronično hapšeni odrasli, nasuprot ređe hapšenih. Prestupnici koji su sa kriminalom započeli rano i stalno su hapšeni tokom života, mogu biti diskriminisani po ekstremnim bodovima na skali ličnosti, posebno po niskoj društvenosti, nezainteresovanosti za utisak koji ostavljaju, po velikoj neodgovornosti, niskoj kontroli emocija, niskoj motivaciji da postigne uspeh, niskoj socijalizaciji, niskoj toleranciji. Neprijateljski su nastrojeni i nepoverljivi prema drugima. Bez sumnje, rezultati dobijeni u istraživanju Moffittove komparabilne su rezultatima dobijenim u drugim studijama, na različitim instrumentima i izvorima informacija.

DA LI JE TRAJNO ANTISOCIJALNI RAZVOJNI KURS POVEZAN SA TEŠKIM KRIVIČNIM DELIMA I NASILJEM U ODRASLOM DOBU?

Moffittovina razvojna taksonomija teorijski predviđa da se perzistentni prestupnici, u poređenju sa onima čija je delinkvencija ograničena na adolescenciju, upuštaju u veći raspon i to najtežih prestupa, a naročito, kako reče autorka teorije „onih počinjenih nad nekim, kao što su nasilje i pronevera“ (Moffitt, 1993).

Provera ove teze takođe je urađena u tridesetogodišnjoj follow-up studiji i u kojoj su dobijeni sledeći nalazi: Do perioda kada učesnici Dunedinove studije navrše 18 godina, izveštaji svedoče da je perzistentni model diferencijalno povezan sa osudom za nasilne delikte (Jeglum-Bartusch et.al,1997; Moffitt et. al 1996); dok je razvojni put onih čije je antisocijalno ponašanje ograničeno samo na adolescenciju, diferencijalno povezan sa nenasilnim deliktima. Osim toga, dokazano je da preadolescentno antisocijalno ponašanje koje je praćeno neuropsihološkim deficitom predviđa veću postojanost kriminalnog ponašanja i više delikata nasilja do 18-te godine (Moffitt i dr., 1994).

Kontrolno istraživanje na uzrastu od 26 godina, potvrdilo je hipotezu da se perzistentno kriminalni mladići, kao grupa, posebno razlikuju od mladića sa adolescencijom-ograničenim delinkventnim ponašanjem u pogledu krivičnih dela nasilja, uključujući nasilje nad ženama i decom. Ovo otkriće je potvrđeno

na bazi velikog broja samoizveštaja, izveštaja relevantnih drugih, kao i zvaničnih sudskih podataka o presudama (Moffitt et. al.,2002). Poređenja u pogledu konkretnih procesuiranih prestupa, svedoči da perzistentni prestupnici teže ka specijalizaciji u teškim violentnim prestupima (nošenje skrivenog oružja, napad, pljačka, kršenje sudskih naloga), dok se adolescentni delinkventi pre specijalizuju za manje teška dela (kao što su krađa manje od 5\$, pijanstvo na javnom mestu, davanje lažnih podataka u formularima, piraterija računarskog softvera i sl.). Osim toga trajno delinkventni prestupnici su imali pet puta više hapšenja i osuda za nasilne zločine, nego adolescencijom limitirani. Uz to, trajno kriminalni su dobili više poena na osnovu samoizveštaja i sudskih presuda u vezi sa nasiljem nad ženama, bilo fizičkim bilo u pogledu kontrole, (npr. ograničavajući joj pristup porodici, prateći je i sl). Perzistentni prestupnici su, takođe, priznavali da su u ljutnji udarili dete.

Nalaze Moffittove da trajno delinkventni mladići docnije počine više nasilja u porodici, potvrdile su i druge studije. Među njima i studija Christchurch-a koja kaže da osobe kod kojih je antisocijalno ponašanje nastupilo u detinjstvu, počine više nasilja nad partnerom, nego oni kod kojih je antisocijalno ponašanje nastupilo u adolescenciji (Woodward, et al, 2002).

Generalno, može se zaključiti da empirijska literatura pokazuje da su najjači prediktori nasilja, isti oni prediktori sadržani u taksonomskoj razvojnoj teoriji trajnih doživotnih prestupnika: rano započeto antisocijalno ponašanje, neurorazvojni faktori rizika i porodični faktori rizika (Farrington, 1998). Nalazi studija otkrivaju da uporedno istraživanje kriminala nasilja i nenasilnog kriminala pokazuje da se nasilje može diferencijalno predvideti komplikacijama pri porođaju (Raine et al, 1997), manjim fizičkim anomalijama (Arseneault et al,2000), teškim temperamentom (Henry, et al, 1996), kao i kognitivnim deficitima (Piquero, 2001). Svaki od ovih faktora je ozbiljan hipotetski faktor rizika za razvoj perzistentnog modela prestupništva.

Iz istraživačke literature može se zaključiti da su neurorazvojni i porodični rizici dobri prediktori nasilja u kontinuumu, ali mali broj studija upoređuje violentne ishode grupe definisane na bazi rane, nasuprot kasnoj delinkvenciji. Iako tumačenja ovih relacija postoje u literaturi, opravdano je ukazati na potrebu da se u dodatnim istraživanjima preciznije razjasni zašto su perzistentni prestupnici više nasilni u odnosu na adolescentne delinkvente. U teorijama se često ukazuje da verbalni kognitivni deficiti mogu umanjiti konstruktivne opcije perzistentno kriminalnih u rešavanju sukoba, kao i da su često u porodicama naučili da je nasilje efektivan način da se sukob okonča, kao i da ih pokidane emocionalne veze čine hladnokrvnim i neempatičnim u odnosu na svoje žrtve, pa time i spremnijim na teško nasulje. Ali valja preciznije ustanoviti da li je i koji od ovih faktora nužan i dovoljan.

DA LI ĆE ANTISOCIJALNO PONAŠANJE NASTALO U ADOLESCENCIJI NESTATI, A ONO NASTALO U DETINJSTVU OSTATI TRAJNO?

Praćenje Dunedinovog uzorka subjekta nastavljeno je i ispitivanje je obavljeno i u njihovoj 26-oj godini (Moffitt i dr., 2002), da bi se testirala hipoteza od izuzetne važnosti za teoriju: da se antisocijalno ponašanje nastalo u detinjstvu, a ne ono

u adolescenciji, vezuje u odraslom dobu za antisocijalnu ličnost i kontinuirano ozbiljno antisocijalno ponašanje (koje se reflektuje na neusklađeni poslovni život i viktimizaciju partnera i dece (Moffitt, 1993)). Prateći ih do 26-te godine, delikventi sa počecima u detinjstvu, imali su najviše odlika psihopatskih ličnosti, problema sa mentalnim zdravljem, zavisnosti od droga, začete dece, porodičnog nasilja, novčanih problema, problema na poslu, te zločina povezanih sa drogom ili nasiljem. Delikventi sa problemima nastalim u adolescenciji su sa 26 godina manje ekstremni, ali sa više imovinskih prekršaja i novčanih problema. Interesantno, adolescentski delikventi su ukazali na probleme sa mentalnim zdravljem i zavisnošću, a da te poteškoće nisu potvrdili njihovi bliski. Nesklad između samoizveštaja i drugih izvora je takođe, pronađen u britanskoj longitudinalnoj studiji gde su adolescentni prestupnici prestali sa prestupima prema policijskim podacima, ali su nastavili da do svojih 30-ih prijavljuju probleme povezane sa zloupotrebom opojnih sredstava i tučama (Nagin i dr., 1995).

U studiji 4000 maloletnih zatvorenika u Kaliforniji koji su praćeni do svojih 30-ih, znatno je više rano delinkventnih u odnosu na kasnije adolescento delinkventne, nastavilo sa prestupima nakon navršene 21-ne, nakon 25-te, i nakon 31-ne godine; Naime, rani početak i slabe kognitivne sposobnosti, bile su značajan prediktor i onih prestupa koji su se nastavili da se dešavaju u 30-tim (Ge, Donnellan & Wenk, 2001). Slični rezultati dobijeni su u velikoj švedskoj studiji, gde je registrovano manje prestupa u odraslom dobu među kriminalcima koji su imali pozitivne lične karakteristike, slične onima nađenim kod Dunedinovih adolescentskih prestupnika u studiji Moffittove (Stattin, et al, 1997).

Rutgersov projekat zdravlja i razvoja je takođe, longitudinalno pratio uzorak mladih do njihovog odraslog doba i potvrdio dihotomnu taksonomiju, koristeći neparametrijske modele u otkrivanju razvojnih trajektora (White, et. al, 2001). Međutim, uzorak po svoj prilici nije obuhvatio perzistentne prestupnike, jer je regrutovan nasumice, telefonom, sa početnim odbijanjem od 17%, te kasnije sa 52% kompletiranih podataka o učesnicima. A poznato je da se porodice sa karakteristikama rizičnog, trajno prisutnog prestupništva, teško uključuju u istraživanja. Zato postoji velika mogućnost da su grupe u ovoj studiji neprecizno određene, te nije jasno kako da se njeni nalazi tumače u vezi sa prekidima razvoja iz taksonomije.

No, generalno, predviđanje da se antisocijalno ponašanje nastalo u detinjstvu proteže dalje i dublje u odraslo doba, nego ono nastalo u adolescenciji, ima vrlo bogatu empirijsku osnovu. Već je decenijama poznato da rani početak poremećaja u ponašanju i prestupništva predviđa duže trajanje kriminalne karijere, a ovu vezu su potvrdila i relativno novija istraživanja. (Gendreau, et. al, 1996; Krohn, et. al, 2001). Bez obzira na to, na adolescenciju ograničena grupa u Dunedinovoj i britanskim studijama, nastavila je da prijavljuje probleme povezane sa adaptacijom u odraslom dobu, pa je istraživanje takođe, potrebno kako bi se shvatilo šta je direktniji uzrok tome. Još važnije, longitudinalne studije su potrebne da prate trajne, hronične prestupnike, ali i one niskog hroniciteta, kao i apstinentne i mlade čija je nezakonito ponašanje ograničeno na adolescenciju.

DA LI ANTISOCIJALNO PONAŠANJE DEVOJČICA PRIPADA TIPU "OGRANIČENOG NA ADOLESCENCIJU"?

Taksonomija Moffittove uzima u obzir i polne razlike u pogledu antisocijalnog ponašanja, polazeći od činjenice da je kriminal žena neuporedivo niži, nego kriminal muškaraca. Prema ovom shvatanju, najveći deo polnih razlika, s obzirom na prestupništvo, pripisuje se faktorima rizika vezanim za trajno antisocijalno ponašanje. Preciznije, u taksonomiji se ove razlike objašnjavaju manjom verovatnoćom da se devojčice susretnu sa faktorima rizika, nego što je to slučaj sa dečacima. Prema ovom stanovištu mogućnost ženske dece da budu izložene relevantnim, empirijski ustanovljenim inicijalnim vezama u uzročnom lancu za trajno antisocijalno ponašanje, gotovo i ne postoji ili je minorna. Longitudinalne studije Moffittove i nalazi drugih istraživanja pokazuju da se kod devojčica sreće manji broj svih onih faktora za koje se zna da su važni za prestupništvo. Na primer: značajno manje simptoma disfunkcije nervnog sistema nego kod dečaka, manje simptoma teškog temperamenta, manje znakova kašnjenja u razvoju verbalnih i motoričkih sposobnosti, manje hiperaktivnosti, poteškoća u učenju, čitanju, ali i manje problema u ponašanju tokom detinjstva. Kod većine devojčica nema podataka ni o interakciji opozicionog ponašanja i restriktivnog okruženje koja po teoriji inicira i održava antisocijalno ponašanje perzistentnim.

S druge strane, u grupaciji maloletnih delinkvenata ograničenoj na adolescente, mogu se naći i dečaci i devojčice. Prema elaboriranoj teoriji o dve razvojne staze, devojčice bi, kao i dečaci, trebalo da počnu da se ponašaju delikventno ubrzo posle puberteta. I to do te mere, do koje imaju pristup antisocijalnim modelima kao i mogućnost da sagledaju posledice delikvencije što može protektivno delovati na njihovu socijalnu integraciju. Ali, isključenost iz antisocijalnih grupa dečaka, koje po pravilu jesu prevashodno polno obeležene, može umanjiti verovatnoću da devojčice nauče delikventno ponašanje i na ovom uzrastu. Devojčice su više od dečaka podložne riziku od lične viktimizacije (npr. trudnoća ili neka povreda zbog kontakta sa drugim učesnicima u nasilju i sl.), ako se udruže sa perzistentno, „doživotno“ antisocijalnim dečacima. Dakle, nemanje pristupa antisocijalnim modelima i sagledavanja ozbiljnog ličnog rizika, mogu umanjiti interesovanje devojčica za delikventno ponašanje. Uprkos tome, po teoriji se očekuje da devojčice učestvuju u delikvenciji ograničenoj na adolescenciju u priličnom broju (Moffitt, 1994).

ZAKLJUČAK

Postoji bogata empirijska evidencija da raniji znaci antisocijalnog ili delikventnog ponašanja, pouzdano svedoče da će takvo ponašanje na kasnijim uzrastima biti ozbiljnije, teže, habitualno i violentnije. Validni empirijski podaci svedoče da su perzistentno antisocijalni maloletnici, obično visoko rezistentni na tretman i da postaju uporni recidivisti i prestupnici sa kojima se oficijelni sistem dugoročno bezuspešno bori, faktički tokom čitavog njihovog života. Otuda je jasno da preventivni rad sa ovim grupom mladih u riziku mora početi veoma rano, svakako pre polaska u prvi razred.

Imajući ovo u vidu, valja napomenuti da je Moffittovo ispitivanje perzistentnog modela antisocijalnog ponašanja bilo plodotvorno i za ispitivanje etiologije psihopatije, a posebno za identifikovanje razvojnog modela kriminalne psihopatije. Nalazi dobijeni longitudinalnim studijama, zapravo se preklapaju sa rezultatima ispitivanja perzistentnih prestupnika koje opisuju razvojne teorije, zastupajući tezu da se agresivne, psihopatske osobe, gotovo uvek antisocijalno ponašaju u svim uslovima, još od detinjstva (Radulović, 2006). Uz to one pokazuju neuropsihološke karakteristike kao što su težak temperament, hiperaktivnost i minorne neurološke poremećaje, a s tim u vezi i probleme u učenju i savladavanju jezika. Socijalno su odbačeni od strane vršnjaka, ali zbog njihovog ponašanja, vremenom ih napuštaju, čak i njihovi najbliži i odrasli koji su ih podizali. Emocionalno su prazni i praktično nisu u stanju da osele nikakvu duboku emocionalnu vezanost, a pogotovu ne empatiju u odnosu na druge, niti se u kognitivnom pogledu interesuju za druge. Pokazuju odsustvo veza sa porodicom, a neretko i sadističko ponašanje i manipulativnost i prema najbližima. Kod njih su evidentni visoka impulsivnost i nedostatak uvida u vlastito neprilagođeno ponašanje. Sa uzrastom raste asortiman maladaptabilnih manifestacija agresivnosti i violentnog kriminala. Može se, s pravom zaključiti, da je u pitanju opis simptomatologije kriminalne psihopatije psihološki predisponirane ka antisocijalnom ponašanju, o čemu, uostalom govori i sama Moffittova. U etiologiji ovog vida maladaptabilnosti su psihološki intrapersonalni činioci u kojima važnu ulogu igra nasleđe.

Ali se ne sme gubiti iz vida da su i u adolescentnom tipu poremećaja u ponašanju u osnovi antisocijalnog ponašanja, takođe, psihološki činioci, ali ovog puta prevashodno iz arsenala interpersonalnih, vezanih za sazrevanje i adaptaciju.

Dakle, bilo da su pod većim uticajem nasleđa (kao u prvom modelu) ili pod izrazitijim uticajem sredine (u drugom modelu), psihološki činioci imaju ključan udeo u antisocijalnom ponašanju, pa je prioritetan zadatak u prevenciji kriminala da se iz razvojne psihološke perspektive koncipiraju diferencirani strateški pristupi u području primarne, sekundarne i tercijalne prevencije, za svaki od mogućih empirijski potvrđenih trasiranih putanja u prestupništvo.

Najzad, pažnju istraživača u budućim studijama svakako valja usmeriti i na tzv. „intermitentne prestupnike“ čije je ponašanje po svoj prilici, blaža varijacija prvog modela koju objašnjavaju neke od postojećih psiholoških teorija prestupništva, poput Eysenckove.

LITERATURA

1. American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistic manual of mental disorders* (4th ed.) Washington, DC: Author.
2. Bartol, C. (2002) *Criminal behavior*, New Jersey, Printice Hall (sixth ed).
3. Jeglum-Bartusch, D., Lynam, D., Moffitt, T. E., & Silva, P. A. (1997). Is age important?: Testing general versus development theories of antisocial behavior. *Criminology* 35, 13-47.
4. Achenbach, T. M. (1985). *Assessment and taxonomy of child and adolescent psychopathology*. Newbury Park, CA: Sage.

5. Aguilar, B., Sroufe, L. A., Egeland, B., & Carlson, E. (2000). Distinguishing the early-onset-persistent and adolescent-onset antisocial behavior types: From birth to 16 years. *Development and Psychopathology*, *12*, 109-132.
6. Allen, J. P., Weissberg, R. P., & Hawkins, J. A. (1989). The relation between values and social competence in early adolescence. *Developmental Psychology*, *25*, 458-464.
7. Alnaes, R., & Torgersen, S. (1988). The relationship between DSM-III symptom disorders (Axis I) and personality disorders (Axis II) in an outpatient population. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, *78*, 485-492.
8. Arseneault, L., Tremblay, R. E., Boulerice, B., Seguin, J. R., & Saucier, J.-F. (2000). Minor physical anomalies and family adversity as risk factors for adolescent violent delinquency. *American Journal of Psychiatry*, *157*, 917-923.
9. Bukowski, W. M., Sippola, L. K., & Newcomb, A. F. (2000). Variations in patterns of attraction to same- and other-sex peers during early adolescence. *Developmental Psychology* *36* 147-154.
10. Caspi, A., Lynam, D., Moffitt, T E., & Silva, P. A. (1993). Unraveling girls' delinquency: Biological, dispositional, and contextual contributions to adolescent misbehavior. *Developmental Psychology*, *29*, 19-30.
11. Coie, J.D. Underwood, M & Lochman, J.E. (1991) Programmatic intervention with aggressive children in the school setting. In D.J.Pepler &K.H.Rubin (Eds.)*The development and treatment of childhood aggression*. Hillsdale,NJ:Erlbaum.
12. Deater-Deckard, K., & Plomin, R. (1999). An adoption study of the etiology of teacher and parent reports of externalizing behavior problems in middle childhood. *Child Development* *70*, 144-154.
13. DiLalla, L. F., & Gottesman, I.I. (1989). Heterogeneity of causes for delinquency and criminality: Lifespan perspectives. *Development and Psychopathology*, *1*, 339-349
14. Dionne, G., Tremblay, R., Boivin, M., Laplante, D., & Perusse, D. (2003). Physical aggression and expressive vocabulary in 19-month-old twins. *Developmental Psychology*, *39*(2) 261-273.
15. D'Unger, A. V, Land, K.C. C, McCall, P. L., & Nagin, D. S. (1998). How many latent classes of delinquent/criminal careers? *American Journal of Sociology*, *103*, 1593-1630.
16. Edelbrock, C, Rende, R., Plomin, R., & Thompson, L. A. (1985). A twin study of competence and problem behavior in childhood and early adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *36*, 775-785.
17. Elley, T. C., Lichtenstein, P. &Stevenson, J. (1999). Sex differences in the etiology of aggressive and non-aggressive antisocial behavior: Results from two twin studies. *Child Development*, *70*,155-168.
18. Farrington, D. P. (1987). Predicting individual crime rates. In D.M. Gottfredson &M. Tonty (Eds.) *Prediction and classification* (Vol.10).Chicago, IL: University of Chicago Press.
19. Farrington, D. P. (1979).Environmental stress, delinquent behavior and conviction. In I.G. Sarson&C.D.Spilberg (Eds.) *Stress and anxiety* (Vol 6) Washington,D.C: Hemisphere.

20. Farrington, D. P. (1998). Predictors, causes, and correlates of male youth violence. *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, 24, 421-476.
21. Fergusson, D. M., Horwood, L. J., & Nagin, D. S. (2000). Offending trajectories in New Zealand birth cohort. *Criminology*, 38, 525-552.
22. Ge, X., Donnellan, M. B., & Wenk, E. (2001). The development of persistent criminal offending in males. *Criminal Justice and Behavior*, 28, 731-755.
23. Gendreau, P., Little, T., & Goggin, C. (1996). A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works! *Criminology*, 34, 575-607.
24. Henry, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., & Silva, P. A. (1996). Temperamental and familial predictors of violent and non-violent criminal convictions: From age 3 to age 18. *Developmental Psychology*, 32, 614-623.
25. Jacobson, K. C., Neale, M. C., Prescott, C. A., & Kendler, K. S. (2001, July). *Behavioural genetic confirmation of a life-course perspective on antisocial behavior*. Presentation at the annual meeting of the Behaviour Genetics Association, Cambridge, UK.
26. Kerr, M., & Stattin, H. (2000). What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: Further support for reinterpretation of monitoring. *Developmental Psychology*, 36, 366-380.
27. Kelly, D.H. (1980) The educational experience and evolving delinquent careers. A neglected institutional link. In D Schichor & D.H Kelly (Eds.) *Critical issues in juvenile delinquency*.Lexinton,MA: Lexinton Books.
28. Laub, J. H., & Sampson, R.J. (2001). Understanding desistence from crime. *Crime and Justice: An Annual Review of research*, 28, 1-69
29. Loeber, R, & Dishon, T, (1983) Early predictors of male delinquency: A review, *Psychological Bulletin*, 94, 68-99.
30. Lyons, M. J., True, W. R., Eisen, S. A., Goldberg, J., Meyer, J. M., Faraone, S. V., Eaves, L. J., & Tsuang, M. T. (1995). Differential heritability of adult and juvenile antisocial traits. *Archives of General Psychiatry*, 53, 906-915.
31. Moffitt, T. E. & Silvia, P.A. (1988) Self report delinquency, neuropsychological deficit and history of attention deficit disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 16, 553-569.
32. Moffitt, T.E. (1990). Juvenile delinquency and attention deficit disorder: Development trajectories from age three to fifteen *Child Development* 61, 893-910.
33. Moffitt, T. E. (1993). "Life-course-persistent" and "adolescence-limited" antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.
34. Moffitt, T. E. (1994). Natural histories of delinquency. In E. Weitekamp & H. J. Kerner (Eds.), *Cross-national longitudinal research on human development and criminal behavior* (pp. 3-61). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Press.
35. Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited pathways, among males and females. *Development and Psychopathology*, 13, 355-375.
36. Moffitt, T. E., Caspi, A., Dickson, N., Silva, P. A., & Stanton, W. (1996). Childhood-onset versus adolescent-onset antisocial conduct in males: Natural history from age 3 to 18. *Development and Psychopathology*, 8, 399-424.

37. Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H., & Milne, B. (2002). Males on the life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways: Follow-up at age 26. *Development and Psychopathology*, 14, 179-206.
38. Nagin, D. S., Farrington, D. P., & Moffitt, T. E. (1995). Life-course trajectories of different types of offenders. *Criminology*, 33, 111-139.
39. Nagin, D.S. i Land, K.C. (1993) Age, criminal career and population heterogeneity: Specification and estimation of nonparametric mixed Poisson model. *Criminology*, 31, 163-189.
40. Patterson, G. R., & Yoerger, K. (1997). A developmental model for later-onset delinquency. In R. Deinstbeir & D. W. Osgood (Eds.), *Motivation and delinquency* (pp. 119-177). Lincoln: University of Nebraska Press.
41. Piquero, A. R., & Brezina, T. (2001). Testing Moffitt's account of adolescence-limited delinquency. *Criminology*, 39, 353-370.
42. Raine, A., Brennan, P., & Mednick, S. A. (1997). Interaction between birth complications and early maternal rejection in predisposing individuals to adult violence: Specificity to serious, early-onset violence. *American Journal of Psychiatry*, 154, 1265-1271.
43. Radulović, D (2006) *Psihologija kriminala- Psihopatija i prestupništvo*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Institut za kriminološka I sociološka istraživanja, Beograd.
44. Rhee, S. H., & Waldman, I. D. (2002). Genetic and environmental influences on antisocial: Meta analysis. *Psychological Bulletin*, 128, 490-529.
45. Robins, L. N. (1966). *Deviant children grown up*. Baltimore: Williams & Wilkins.
46. Roeder, K., Lynch, K. G., & Nagin, D. S. (1999). Modeling uncertainty in latent class membership: A case study in criminology, *Journal of American Statistical Association*, 94, 766-776.
47. Schmitz, S., Fulker, D. W., & Mrazek, D. A. (1995). Problem behavior in early and middle childhood: An initial behavior genetic analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 1443-1458.
48. Shedler, J., & Block, J. (1990). Adolescent drug use and psychological health. *American Psychologist*, 45, 612-630.
49. Simons, R. I., Wu, C. I., Clonger, R., & Lorenz, F.O. (1994), Two routes to delinquency: Differences between early and late starters in the impact of parenting and deviant peers. *Criminology*, 32, 247-275.
50. Stanger, C, Achenbach, T., & Verhulst, F. C. (1997). Accelerated longitudinal comparisons of aggressive versus delinquent syndromes. *Development and Psychopathology*, 9, 43-58.
51. Stattin, H., Romelsjo, A., & Stenbacka, M. (1997). Personal resources as modifiers of the risk for future criminality. *British Journal of Criminology*, 37, 198-223.
52. Taylor, J., Iacono, W. G., & McGue, M. (2000). Evidence for a genetic etiology for early-onset delinquency. *Journal of Abnormal Psychology*, 109, 634-643.

53. Vaaranen, H. (2001). The blue-collar boys at leisure: An ethnography on cruising club boys' drinking, driving, and passing time in cars in Helsinki. *Mannsforskning, 1*, 48-57.
54. van den Oord, E. J. C. G., Verhulst, F. C., & Boomsma, D. I. (1996). A genetic study of maternal and paternal ratings of problem behaviors in 3-year-old twins. *Journal of Abnormal Psychology, 105*, 349-357.
55. van der Valk, J. C., Verhulst, F. C., Stroet, T. M., & Boomsma, D. I. (1998). Quantitative genetic analysis of internalising and externalising problems in a large sample of 3-year-old twins. *Twin Research, 1*, 25-33.
56. White, H. R., Bates, M. E., & Buyske, S. (2001). Adolescence-limited versus persistent delinquency: Extending Moffitt's hypothesis into adulthood. *Journal of Abnormal Psychology, 110*, 600-609.
57. Woodward, L. J., Fergusson, D. M., & Horwood, L. J. (2002). Romantic relationships of young people with early and late onset antisocial behavior problems. *Journal of Abnormal Child Psychology, 30*, 231-243.
58. Zebrowitz, L. A., Andreoletti, C., Collins, M., Lee, S. H., & Blumenthal, J. (1998). Bright, bad, babyfaced boys: Appearance stereotypes do not always yield self-fulfilling prophecy effects. *Journal of Personality and Social Psychology, 75*, 1300-1320.

LIFE-COURSE PERSISTENT AND ADOLESCENCE-LIMITED ANTISOCIAL BEHAVIOR

Danka Radulovic

University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

In this paper author critically analyzed basic postulates and contemporary empirical validations of the main hypothesis of one of most prominent taxonomy in the area of the psychology of conduct disorders. It is Moffitt's development taxonomy that served as empirical basis for the actual typology of conduct disorders in the latest DSM-IV classification of mental disorders. The main idea of this scientific point is that all offending in the world could be defined by two different development paths to criminal. One of them is antisocial behavior persistent through-life-course and another is the adolescent limited antisocial behavior. In this article the sustainable of the thesis of domination of heredity share in the model of persistent antisocial behavior through the life course, and predominant influence of peer groups in adolescent limited model of antisocial behavior were explored. Empirical findings about differences in volume, seriousness of crime and criminal re-offences between two models of delinquencies were analyzed. Author emphasized the arisen of the new one mode of antisocial behavior found in contemporary psychological investigations that could implicate the existence of new one, i.e. third antisocial path that original development taxonomy does not take into account. The necessity of additional empirical verification of this

model of delinquencies, similar to one in criminology named as intermittently was suggested. It was concluded that psychological factors, nevertheless are they under the dominant influence of heredity (as in first model) or peer groups (as in second model), have the key share in antisocial behavior. So primarily task in prevention of crime is to conceptualize different strategic approaches from development perspective in the area of primarily, secondary and tertiary prevention for every possible empirical proven paths toward offending.

Key ward: antisocial behavior, adolescence limited, child, persistent.